

KÖNYVSZEMLE

„Nézzd a' Magyar!": Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről, szerk. Kiss Margit, Bp., reciti, 2022.

A Hazai Tudósítások 1808. május 4-i számában jelent meg annak a pályázatnak a magyar fordítása, amely az alábbi kérdésekre várt választ: „Mennyiben lehetséges, tanácsos, és a Magyar Országban, 's vele öszvekaptsólt Tartományokban lakó külfölbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető, a' Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbeli nyelv tenni a' köz Tiszt-ségeekben, az Igazság kiszolgáltatásában, és a' Tanításban? El vagyon é a' Nyelv erre, úgy készülve, a' mint elkerülhetetlen szükséges? Micsoda hasznok, vagy micsoda károk származhatnának ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli tekintetben?”

¹A tübingeni Cotta könyvkiadó által

1808 márciusában kiírt pályatétel azt a kérdéskört kívánta körüljárni, hogy lehetséges-e a magyar nyelvet hivatalossá tenni Magyarországon, ennek milyen előnyei, illetve milyen hátrányai lehetnek a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, az oktatásban, vagy a tudományos életben. Huszonegy pályázó, köztük Kazinczy Ferenc is beküldte német nyelvű pályázatát, eredmény persze sohasem született, azon okokból, amelyek háttérét a későbbi kutatás feltárta. Kazinczy tervezte a dolgozat publikálását, életében erre mégsem került sor, csupán részletek jelentek meg a munkából. A Toldy Ferenc-től induló Ajkay Alinka 2018-ban megjelent, a *Tübingai pályaművet* minden korábbi munkánál részletesebben elemző kötetéig² terjedő kutatástörténet azt teszi láthatóvá, hogy Kazinczy pályáírása változó intenzitással ugyan, de állandóan benne van a szakmai köztudatban, foglalkoztatja a kutatókat, új és új kérdésfeltevésekre, megközelítési irányokra ösztönzi őket. Külön hangsúlyozandó a kutatás- és kézirat-történet debreceni vonatkozása, hiszen a múlt század hetvenes éveiben épp a Déri Múzeumban őrzött Papszász-hagyatékából került elő a pályamunka egyik kézírata. Az autográfot Pósa Ágnes fedezte fel és ismertette a Déri Múzeum évkönyvében.³

Jelen kiadvánnyal újabb állomáshoz érkezett a kutatás. Mint a Hagyományfrissítés kötetek mindegyike, úgy a „Nézzd a’ Magyart!”: *Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről* című gyűjtemény is egy konferencián alapszik, amelynek előadói 2021. november 30-án, három szekcióban közelítettek Kazinczy értekezésének és annak tágabb kontextusának egy-egy aspektusához. A konferencián elhangzott előadások és az elkészült tanulmánykötet között majdnem teljes az átfedés, az előadások közül csupán egy nem került be a kiadványba. A tanulmánygyűjtemény széles spektrumot fog át: a tizenegy írás a pályamunkát nyelvi, irodalomtörténeti és -elméleti, filológiai, jog-, politika-, eszme- és társadalomtörténeti szempontokat egyaránt mozgósítva vizsgálja. Az interdiszciplináris jelleg a kötet szemléleti-módszertani heterogenitásában válik megragadhatóvá, ez azonban olyan produktív hozzádékknak tekinthető, amely az eddigieknél is specifikusabban, árnyaltabban tud magyarázatot adni a *Tübingai pályamű*vel kapcsolatos kérdésekre. Olyan kérdésekre, amelyeket ezidáig eltérő perspektívából vizsgáltak, vagy el sem jutottak a megfogalmazásukig.

Az első blokkot alkotó tanulmányok nem a dolgozat szoros olvasására törekednek, sokkal inkább a munka szemléleti-jogi-nyelvi-közéleti kontextusának kiépítésében érdekeltek. Szijártó M. István meggyőző részletességgel mutatja be,

hogyan a korabeli magyar rendiség, főként Montesquieu hatására miként kezdi alkotmányosként újradefiniálni a politikai diskurzus középpontjában álló, számára kulcsfontosságú kérdéseket, a kortársak körében sem teljesen egyértelmű ún. „sarkalatos törvényeket”: vagyis a nemesi kiváltságokat.

Daniela Haarmann a bécsi udvar nyelvpolitikája felől közelít a *Tübingai pályamű*hez, azt vizsgálva, miként jelennek meg ennek hatásai Kazinczy munkájában, milyen alapállást foglal el Kazinczy a perdöntő kérdésben: melyik legyen a Magyar Királyságban a nemzeti nyelv. Daniela Haarmann a latin nyelv státuszát övező ellentmondásból indul ki: mivel a latint nem mindenki beszélte a birodalomban, a közügyekhez való hozzáférést korlátozta volna az államnyelvvé emelése. Ezt Kazinczy is szóvá teszi munkájában, hangsúlyozván, hogy az ún. „holt” nyelv nem tarthat számot a nemzeti nyelv státuszára, sőt, az alacsonyabb társadalmi szinten élő rétegek szempontjából egyenesen alkalmatlan arra: „a’ mi azon nyelven hirdettetik ki a’ népnek, a’ nép’ masszája előtt értetlen’ marad; – minthogy a’ szükséges ismereteknek elterjedését nem csak elő nem segíli, hanem azt egyenesen gátolja”. (27.) Kazinczy ezen véleménye voltaképp megerősíti azt a vélekedést, amelyet a bécsi udvar oszt a latin nyelvvel kapcsolatban, leginkább II. József idejében. Csak hogy a bécsi udvar reálpolitikai célokat szem előtt tartva a latin helyébe a német nyelvet tette hivatalossá,

amely ugyancsak ellenállást szült, leginkább Bécs központosítási törekvésével szemben. Kazinczy érvelésében a Magyar Királyság etnikai összetételéből kiindulva kvantitatív szempontból bírálja a németet, mint az ország egyik lehetséges nemzeti nyelvét, valamint arra is rámutat, hogy a németnek mint a közigazgatás nyelvének nincs hagyománya Magyarországon. Mindezen érveket számba véve Kazinczy számára csak a magyar képzelhető el nemzeti nyelvként, a *Tübingai pályamű* nagy részében pedig ezt az álláspontot igyekszik kifejteni, noha nem hagyja figyelmen kívül azt sem, hogy a Magyar Királyság területén a lakosság többsége nem magyar anyanyelvű. Daniela Haarmann írása tehát a pályamű nyelvpolitikai kontextusát és az aktuális nyelvpolitikával való kapcsolatát boncolgatja, miközben rámutat, hogy az elvi hasonlóságok ellenére Kazinczy a bécsi udvartól eltérő végkövetkeztetésre jut a nemzeti nyelv tárgyában.

Szorosan kapcsolódik Daniela Haarmann tanulmányához – némi átfedést is mutatva azzal – Nagy Noémi írása, amely a magyar államnyelvvé válásának hosszú – ellentmondásoktól sem mentes – útját, következményeit, a nyelvhasználat és a közjogi önállóság kapcsolatát állítja fókuszba. Amint a szerző exponálja, a magyar nyelv elfogadása korántsem tekinthető egységesnek a korszakban, sőt, sok helyen – különösen oktatási intézményekben – továbbra is ragaszkodtak a latin kizárólagos használatához. Ez pedig azt a sajátos

viszonyt teszi láthatóvá, amivel a kortársak szembesültek: a nemzeti-ségek nyelvi-nemzeti szuverenitási törekvései felől nézve a magyar nyelv hivatalossá tétele ugyanolyan ellenszenves döntésnek minősült, mint a magyarok szemében a bécsi udvar elnémetesítő stratégiái. A történelmi események fényében ma már világos, hogy ennek a helyzetnek a megoldatlansága milyen tragikus következményekkel járt évtizedekkel később. A nemzetiségeknek nyelvhasználati szabadságot biztosító határozatot csak az 1848-49-es szabadságharc végóráiban fogadták el, gyakorlati jelentősége tehát már nem mutatkozhatott meg.

A Nagy Noémi által csak nagy vonalakban felvázolt magyarosítási törekvéseket Völgyesi Orsolya dolgozata emeli középpontba: annak a folyamatnak az összefüggéseibe tekint be, amely a magyar államnyelvvé válását előzte meg, felhívva a figyelmet arra, hogy az átrendeződés korántsem volt gördülékeny, a vegyes etnikumú, vagy a magyar kisebbségű vármegyék esetében a magyar nyelv kizárólagossá tétele problémáktól volt terhes. Az érvek közt rendre feltűnik a relatív többségre, azaz a magyar etnikumra való hivatkozás, mintegy evidenciaként tételezve, hogy kinek kell alkalmazkodnia a másikhoz, csakhogy a gyors magyarosítási törekvések a nemzetiségekre nézve az asszimiláció, az erőszakos elmagyarosítás veszélyét hordozták. A magyarosító nyelvi intézkedések túlkapásait még egy névtelenül megjelent röpirat is élesen

kritizálta, nem kis vitát generálva ezzel a vármegyei követek között, amely így a vélemény- és sajtószabadság körül bontakozott ki. Nagy Noémi és Völgyesi Orsolya tanulmánya együttesen a *Tübingai pályamű*nek a magyar mint a többség nyelvének államnyelvvé emelése melletti érvelését bontja ki és kontextualizálja a 19. század első felének közéleti-politikai viszonyainak és nyelvi-nemzeti törekvéseinek közegében, a köz- és a magánélet terepnumán téve mérlegre azokat az argumentumokat, amelyeket Kazinczy 1808 tájékán még csak hipotetikusan tudott elgondolni.

Szilágyi Márton a *Fogságom naplójával* veti össze Kazinczy értekezését, a szövegegyezések alapján mutatva fel a pályáírás irodalomtörténeti érveinek személyes vonatkozásait. A szerző vizsgálódásából kiderül, hogy a magyar nyelv melletti állásfoglalás Kazinczynál messzeemenően összekapcsolódott a személyes írói praxissal, az szubjektív benyomásoktól, tapasztalatoktól volt vezérelt; az őt megelőző időszakot tehát a saját munkásságának előtörténeteként tárgyalta. A dolgozat azokra a kapcsolódási pontokra is reflektál, amelyek Kazinczy és a korabeli ún. „irodalomtörténetek”, a *historia litteraria*-k között, a jelentős szemléleti-módszertani különbségek ellenére is relevánsak. Szilágyi Márton végkövetkeztetésében a korai irodalomtörténeti munkák szubjektív jellegű korszakképzési mechanizmusaira, erős alanyi érdekeltiségére hívja fel a figyelmet, azaz ezekben a

munkákban – így a *Tübingai pályamű*ben is – „az összefoglalás szerzője egy olyan történet elmondására vállalkozik, amelynek ő maga is részese.” (90.) Ugyancsak a pályamű irodalomtörténeti érveit elemzi Hegedüs Béla tanulmánya, azon sajátosságából kiindulva, miszerint Kazinczy a magyar nyelv használata mellett döntően irodalmi és irodalomtörténeti példákat hoz fel. Hegedüs azt az egyébként triviálisnak tűnő, ugyanakkor elemi kérdést is felteszi, hogy a pályamunka vizsgálatakor egyáltalán melyik szövegváltozatot vesszük alapul, melyik nyelvű szöveg alapján vonunk le következtetéseket. Noha evidencia, hogy szövegváltozatok egymáshoz való viszonyának filológiai kérdését a készülő kritikai kiadás feladata megválaszolni, ez a probléma rendre felmerül a kutatástörténetben, így a jelen kötetben is. Hegedüs nyelvelméleti szempontokat is érvényesítő dolgozata Kazinczy irodalomtörténeti érvrendszerét a nyelv történeti, jogi, teológiai vonatkozásai felől közelíti meg.

Tóth Orsolya a pályamű narratív mintáinak nyomába ered, amelyek alapján Kazinczy számára az 1770-es évek alkotói, csoportosulásai kiemelt jelentőségre tettek szert. Eszerint Kazinczy „a klasszikus antikvitás és a korabeli Európa történelmi-kulturális mozgásfolyamatában igyekszik meghatározni a magyar irodalom helyzetét [...], a német kulturális folyamatokkal próbált szinkronba kerülni”, (113–115.) a német nyelv és irodalom fejlődéstörténete

ugyanis mintaként szolgálhat a felzárkózni kívánó magyar nyelv és irodalom számára. Tóth Orsolya részletesen kifejti, hogy a Kazinczy által felrajzolt „gyönyörű új hajnalt” egy olyan határhelyzet, átmenet előzte meg, amely heterogén történetelemeket sűrít magába.

Kiss Margit interdiszciplináris szemléletű dolgozata a *Tübingai pályamű* filológiájába, a szövegváltozatokat, az alakulástörténetet, a szerzőséget érintő problémákba enged bepillantást az akadémiai kézirat vizsgálatán keresztül, és akár a majdani kritikai kiadás jegyzetapparátusának előzményeként is felfogható. A tanulmány a pályamunka kéziratának egybevetését és összehasonlító elemzését, az irodalomtörténeti háttér rekonstruálását, valamint a nyelvészeti vizsgálatok elvégzését tűzi ki célul, ugyanis – amit a kutatás rendre hangsúlyoz – nem hagyható figyelmen kívül a német és a magyar nyelvű változatok összevetése, mint-hogy a szövegforrások eltérő szövegállapotokat őriznek. Sőt, az is kérdésként vetődik fel, hogy eredetileg a dolgozat melyik nyelven készült. Az irodalomtörténeti háttér értelemszerűen a levelezésen keresztül, míg a bilingvis kézirat már részletes textológiai-filológiai apparátus keretében kerül leírásra. Rendkívül izgalmas az az alapos grafológiai áttekintés, amelyen keresztül látni lehet a különböző kézírások, Kazinczy és az idegen kéz írta szövegrészletek egymáshoz való viszonyát. Ezt lexikológiai és grammatikai, a szókészletet és a nyelvhasználatot érintő

elemzés egészíti ki. Mindezek alapján Kiss Margit arra az óvatos következtetésre jut, hogy az idegen kéztől származó szövegrészletek vélhetően Kazinczy Gábortól származhatnak, nem zárja azonban ki azt a lehetőséget sem, hogy a későbbiekben más összefüggésekre derülhet fény.

Onder Csaba a pályamunka Kölcssey-féle kézirat másolatával foglalkozik, amelyet a tanulmány mellékletében szövegű átiratban közöl. A szöveg voltaképp kivonat az eredeti műből, jegyzetanyag abból a részből, amelyik a magyar nyelv fejlettségéről értekezik. Amint Onder Csaba elemzésében rámutat, Kölcsseyt a szóképzésekre és szómagyarázatokra vonatkozó rész érdekelte, hiszen ezek az összefüggéseket a neológia védelmében megkezdett tudományos kutatásaiba tudta beilleszteni. A jegyzetanyag elkészültéből Onder Csaba Kölcssey nyelvfelfogására és annak formálódására vonatkozó következtetéseket von le.

Ajkay Alinka kötetzáró írása a beküldött pályázatoknak a nyomába ered, noha az köztudomású, hogy ezek nagy része a 20. században megsemmisült, csak a dokumentumegyüttest még egyben látó Heinrich Gusztáv 1916-os listája áll a kutatók rendelkezésére. A lista szerint a pályázatra huszonegy munkát küldtek be, Ajkay Alinka Heinrich adatai és saját kutatási eredményei alapján ismerteti a vonatkozó szerzőket, jóllehet sok esetben még a konkrét azonosítás is problematikus. Különösen érdekes a két kis-honti pályázó, Holko Mátyás és Fejes János által

alapított „társaság” története: a kezdeményezésükre 1808-ban alakult, többnyire a környék evangélikus lelkészeiből álló irodalmi-tudományos társaság működése éves felolvasások, soknyelvű (főként latin, magyar és szlovák) kiadványok megjelentetése körül összpontosult. Munkásságuk, Holko nyelvkérdéssel kapcsolatos cikkének kontextusba vonásával a hungarus-államközösség elvének továbbélését szemlélteti.

Végigtekintve a kötet tanulmányain egyértelművé válik, hogy a dolgozatok Kazinczy pályáírásának összefüggéseit vizsgálva újabb adalékokkal gazdagítják a munkával kapcsolatos eddigi tudásunkat, vagy árnyalják a meggyökeresedett szakirodalmi tételeket, miközben egyik írás sem kendőzi el, hogy számos kérdés továbbra is megválaszolatlan. Csak bízni tudunk benne, hogy a jelen kiadvány nem a lezárását jelenti a *Tübingai pályaműre* irányuló kutatói érdeklődésnek, hanem épp ellenkezőleg: további kérdésfeltevésekre ösztönzi a szakmát. Ehhez további impulzust adhatnak a textológiai-filológiai eredmények. Készül ugyanis a pályamű kritikai kiadása: Kazinczy pályáírása az életműsorozat *Értekezések* részlegét alkotó három kötet egyikében fog megjelenni:

a *Tanulmányok és cikkek* (s. a. r. Bódi Katalin), valamint az *Előszavak és beszédek* (s. a. r. Tóth Orsolya) után a *Nyelv és Literatura* címet viselő tematikus jellegű kiadvány lesz az, amelyik a genetikus elvet követve adja közre a *Tübingai pályamű* szövegforrásait, a jelen kötetet is szerkesztő Kiss Margit sajtó alá rendezésében. Reményeink szerint a kritikai kiadás – a jelen tanulmánygyűjtemény figyelemre méltó tanulságait is hasznosítva – újabb motivációt ad Kazinczy pályáírásának interdiszciplináris szemléletű vizsgálatához.

¹Hazai Tudósítások, I/36. szám, 1808. május 4., 287.

²Ajkay Alinka, „Inkább magyarul”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*, Bp., Universitas, 2018.

³Pósa Ágnes, *Kazinczy Tübingiai pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban = A Debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 1977, szerk. Dankó Imre, Debrecen, Déri Múzeum, 1978, 501–507.

Béres Norbert
egyetemi tanársegéd
Debreceni Egyetem